

Генрік ПОЛЄТАЄВ

[and similar papers at core.ac.uk](http://core.ac.uk)

provided by National Uni

Найбільша кількість польських поселень знаходиться в центральних і південно-західних районах Житомирщини (Баранівський, Романівський, Червоноармійський, Новоград-Волинський райони). Дослідження історії польських поселень північних і північно-східних районів області ускладнене через їхню належність у минулому до різних адміністративно-територіальних одиниць.

Метою дослідження є охарактеризувати процес переселення поляків на Волинь від кінця XVIII – до початку XX століття, з'ясувати особливості їхнього розселення, господарського та духовного життя, вплив на соціально-економічний та культурний розвиток регіону.

Житомирщина – батьківщина значної кількості поляків в Україні. В останні десятиліття інтерес цієї групи до історії та культури польського народу, історії малої батьківщини Волині та місця і ролі поляків у краї постійно зростає. Українські і польські дослідники теж не оминають це питання, результатом чого є їхні наукові розвідки і праці. І. Лісевич та В. Надольська займалися питання походження польської національної меншини¹. В. Павлюк розкриває в своїх статтях вплив магнатських родів Волині на соціально-економічне і культурно-просвітницьке життя краю².

Праця істориків, які досліджували більшовицьку модернізацію суспільства Східної Волині, і Житомирщини зокрема, була властива ідеалізація радянської системи поруч із замовчуванням соціальних деформацій, зумовлених колективізацією і голодомором. Проте інформація про післяреволюційне життя населення Житомирської області, подана у енциклопедичному виданні «Історія міст і сіл УРСР», виявилася для нас корисною³.

Полеміку щодо місця, ролі і значення колишніх східних володінь Польської держави ведуть такі сучасні польські історики, як: Збігнєв

Фраз, Леопольд Смолка, Міхал Ягелло, Тадеуш Еберхардт, адже саме на кресах виник міф про польського рицаря з Дикого Поля («polskiego guscerza z Dzikich Pól»)⁴. У сучасній польській історіографії досліджуються питання історії України після другого польського національно-повстання 1863 року⁵.

Аналіз чисельності польського населення у селах і містах області, здійснений на основі статистичних матеріалів від початку XIX століття до сучасного періоду, дозволяє нам виокремити у кожному районі Житомирської області низку сіл, що історично були засновані вихідцями з Польщі і населення яких до сьогодні залишається польським.

Чисельність осіб польської національності за останні тридцять років змінювалася таким чином: у 1979 році в області мешкало 82429 поляків, у 1989 році – 69413, і зрештою станом на 5 грудня 2001 року – 49046. Дані про національний склад населення області за підсумками перепису 2001 року виглядають так: українців – 90,3% від загальної кількості населення, росіян – 5%, поляків – 3,5%, білорусів – 0,4% і євреїв – 0,2%⁶.

Станом на 2001 у м. Житомир проживало 13894 поляки (4,9% до всього населення), у м. Бердичів – 4125 поляки (4,7%), у м. Коростень – 990 (1,5%), у м. Новоград-Волинський – 2427 (4,3%)⁷.

У роботі досліджено міграційно-колонізаційні впливи, що поширювалися спочатку з території Речі Посполитої, пізніше з Царства Польського, на Волинь і Полісся. Автором було розглянуто заснування та історію польських поселень на території Житомирщини, подано чисельність населення та проаналізовано його основні заняття на різних історичних етапах. Робота написана на основі широкого кола архівних матеріалів, систематичних географічних і територіально-адміністративних довідників. Ці матеріали були введені в науковий обіг вперше.

Хронологічні межі явища, що отримало в історіографії назву «польської колонізації Сходу», можна умовно обмежити часом від прийняття Люблінської унії до початку Першої світової війни.

Можна виокремити такі етапи польської колонізації:

I етап – від 1569 до 1772 року. Найбільша група переселенців цього періоду – шляхта, а також селяни. У цей час виникає поняття «кресів»⁸.

II етап – від третього поділу Речі Посполитої (1795 рік) до тридцятих років XIX століття. В основному переселенцями були селяни і робітники, які засновували нові скляні гуті, поташні, смолярні. Вони поєднували робітничу працю із веденням сільського господарства.

III етап – друга половина XIX – початок XX століття. Селяни-переселенці, вихідці з Королівства Польського і західних земель Білорусі, прибували в губернію в пошуках вільної землі. Поширеним явищем було декларативне прийняття православ'я задля отримання права володіння землею із пізнішим поверненням до сповідання християнства римо-католицького зразку.

Про посилення польського впливу свідчить поширення офіційної польської мови діловодства та практик мішаних шлюбів між представниками місцевої та коронної аристократії, що розпочалося за правління Ягайла. Водночас руська шляхта Волині була зобов'язана визнати над собою владу монарха Речі Посполитої.

Після Люблінської унії 1569 року король почав широко наділяти шляхту землями з українських володінь. Особи, які отримували від короля землі, нерідко переселяли туди частину мешканців з Корони Польської, обіцяючи таким колоністам особливі привілеї в Україні. Такі землі проголошувалися вільними від будь-яких податків чи зборів строком від двадцяти до сорока років – це залежало від якості землі й віддаленості поселення – слободи засновувалися на них за правом *jure teutónico*⁹. У цей час формується інститут так званої ходячкової шляхти з осадників незаможних шляхетських родів. Вони отримували посади війтів у заснованих поселеннях. Така практика сприяла зміцненню влади місцевої шляхти і перетворювала її на представників королівської влади. Процеси взаємної асиміляції новоприбулого і місцевого населення, що відбувалися протягом XVI – XVII століть, безумовно сприяли налагодженню торгівлі й розвитку ремесел у краї. Мазурські ремісники традиційно спеціалізувалися на виробленні поташу, також розвивалися торф'яні і складувні промисли.

Наступним кроком в освоєнні земель Волині, Поділля і Київщини стали заходи короля Яна Собеського і його наступників Стефана Баторія і Зигмунда III Вази. Починаючи з 1680-х років польські королі особливо піклувалися про заселення даної території вірними і слух-

няними людьми. Так, значних зусиль було докладено для поширення тут християнства римо-католицького обряду. Їхня політика сприяла масовим переселенням, а найбільшу частку переселенців складали селяни-хлібороби¹⁰.

Після Другого і Третього поділів Речі Посполитої більша частина території Волині перейшла під владу російського імператора. Утворена у 1796 році Волинська губернія була поділена за загальноімперським зразком на повіти, стани і волості¹¹. У період 1795–1831 років імператори Павло I і Олександр I наблизили до себе деяких представників польських магнатських родів. Зокрема, відомий меценат мистецтв граф Ілінський був призначений цивільним губернатором Волині. Йому особисто належала ціла Романівська волость, разом із містечком Довбиш¹².

Дослідники польської колонізації відзначають, що подальша боротьба поляків за свої економічні і національні права, у тому числі і повстання 1864 року, була спрямована на повернення старих прав і вольностей, зокрема тих, що були втрачені безземельною шляхтою¹³. Запровадження аграрної реформи створило передумови для формування нового типу землеволодіння у селі. На Правобережній Україні процес виділення приватних селянських господарств мав низку особливостей. Так, реквізовані маєтки, які належали учасникам польського повстання 1864 року, цілком або частинами передавалися у володіння новим власникам.

У середині XIX ст. за ініціативи Київського генерал-губернатора Бібікова було проведено ревізію всіх дворянських родів Київщини, Волині і Поділля. Її наслідком стало позбавлення шляхетських прав і привілеїв шістдесяти чотирьох тисяч осіб¹⁴. Їх було вписано до міщанських (якщо особою було підтверджене право володіння нерухомістю у межах міста) або селянських реєстрів. Таким чином, інститут містечкової шляхти припинив своє існування. Нові умови поставили цих людей перед необхідністю обрати ремесло чи вести власне господарство.

У дореволюційній і радянській історичній літературі наголошувалося на тому, що основною причиною переселення поляків в Україну була політика «колонізації та окатоличення українського народу з

боку шляхетської Польщі». Ця теорія, як і теорія насильницького переселення, не знайшли свого підтвердження. Історія польського осадництва на територіях сучасної України пов'язана із закономірними процесами внутрішнього руху і зміни чисельності населення всередині Польської держави.

На наш погляд, головною причиною польської колонізації було безземелля в Польщі та наявність вільних неосвоєних земель в Україні. Заохочуючи переселення, Олександр I віддав розпорядження для створення «слобод» на території усіх губерній європейської частини Російської імперії, і зокрема на землях Київської і Волинської губерній. Причиною переселення незначної частини поляків було бажання деяких землевласників (поляків або полонізованої української шляхти) мати при своєму дворі вчителів, лікарів, священників та добре вишколену прислугу з Польщі (при дворі графа Іллінського в 1809 році перебувало 328 осіб, серед яких були мажордами, управителі, прислуга, лісники, садівники, музиканти та інші)¹⁵.

З середини XIX століття спостерігається ще одна тенденція – переселення поляків у «польські села» з інших місць України, що сприяло утворенню компактних польських поселень на території сучасної Житомирщини. Цей процес був пов'язаний з поширенням системи хуторів.

Після маніфесту про скасування кріпацтва однодворці та вільні люди, яких на Волині на 1861 рік налічувалось відповідно 46405 та 16081 осіб, отримали змогу бути не орендарями, а власниками земель¹⁶. Поміщики, спираючись на наказ Олександра II від 10 грудня 1865 р., що заборонив полякам купувати землі, ставили вільних орендарів в економічну залежність, підвищуючи плату за оренду, або відмовляли в ній¹⁷. Шляхта, не підтверджена у дворянстві і названа однодворцями чи «вільними людьми», на основі особливо викладених правил, виданих у 1868 році, була зарахована до складу міщан і селян.

Більшість колоністів лишалася жити у сільській місцевості і на хуторах. За даними Першого загального перепису Російської імперії 1897 року у Волинській губернії мешкало 184161 поляк. З них абсолютну більшість складали селяни (60,8%), близько десятої частини – наймані робітники і ремісники різних професій (відповідно 13,6% і 13,1%)¹⁸.

Додаткові матеріали статистичного перепису губернії містять інформацію про ті області Царства Польського, з яких до Новоград-Волинського повіту прибули колоністи¹⁹:

Область	Чоловіки	Жінки	Загалом
Варшавська	2864	2840	5704
Калішська	2050	1988	4038
Кельцька	36	29	65
Ломжинська	292	281	573
Люблінська	343	393	736
Петраківська	425	444	869
Плотська	621	645	1266
Радомська	201	203	404
Сувалкська	198	189	387
Седлецька	673	674	1347

Абсолютна більшість переселенців була римо-католицького віросповідання (40896 осіб, серед них 20414 чоловіків і 20482 жінки). Польську мову вважали рідною 8267 чоловіків та 8673 жінки, у повсякденному спілкуванні її уживало 97,72% опитаних²⁰.

Офіційні імперські дані, вміщені у згаданому збірнику, можна вважати приблизними для підрахунку кількості поляків на Волині. За висловом історика Теофіла Скальського, людині потрібно було тричі вважати себе поляком, аби визнати свою національність і засвідчити це в книзі Всеросійського перепису²¹.

На території сучасних Романівського і Баранівського районів оформився специфічний тип змішаного за своїм національним складом польсько-німецького поселення. Його характерною ознакою був відрубний тип ведення господарства, званий у народі «колоністським». Переважна більшість колоністів селилася малими групами по хуторах, нерідко члени їхніх родин переходили жити до сусідніх сіл чи до інших колоній, які називали «німецькими слобідками».

Поселенці користувалися землею на правах оренди, відповідна письмова або усна умова укладалася із її спадковим або довічним власником. Дані про загальну кількість орендарів і специфіку відно-

син землеволодіння у цьому регіоні містяться у працях російського дореволюційного історика А. Рембовського. Він вказував, що у Житомирській губернії наприкінці XIX століття нараховувалося 242578 орендарів і вони володіли 207056 десятинами землі. Дослідник пояснив це тим, що в приєднаних від Речі Посполитої до Російської імперії областях сформувалася особлива верства, названа чиншовою шляхтою, яка, не маючи своєї власності, живе на землях інших господарів. Залежні від свого пана, вони, сплачують щорічний чинш або оброк, у сумі загалом не менше двадцяти п'яти, а в деяких місцях і до тридцяти рублів сріблом²².

Інститут аграрних відносин існував у кількох формах: одноосібному володінні, оренді або частковому володінні декількох власників. Столипінська аграрна реформа сприяла суттєвим змінам у житті місцевої громади. Власники окремих господарств могли одержати позики від Державного селянського банку на відкуп своїх ділянок. Посередниками і довіреними юридичними особами при цьому виступали селянські товариства, які створювалися спеціально з цією метою. Запровадження подібної системи кредитування населення дозволило селянам остаточно відійти від чиншового землеволодіння до землеволодіння, яке базувалося на приватній власності. Ці зміни сприяли розмежуванню сільськогосподарського і промислового виробництва, розділили мешканців сіл і містечок на селян та робітників.

Однак певний відсоток селян залишався малоземельним. Поділ селянства на бідняків і заможних на початку XX століття лише загострював соціальні суперечності. Фактично перед початком Першої світової війни колонізація цих територій Волинської губернії припиняється. Це підтверджується значною кількістю літературних і архівних джерел, які вказують на повернення частини польських колоністів до старої батьківщини.

Революційні події лютого 1917 року, зречення Миколи II престолу та встановлення більшовицької влади в Росії в жовтні 1917 року повністю змінили систему земельних відносин в Україні. Пізніше, в умовах гострого політичного протистояння, уряд Української Центральної Ради проголосив принцип національно-персональної автономії, але реалізувати цей закон в життя так і не вдалося. В умовах

політичної і військової нестабільності утримання селянами власних господарств ускладнювалося низкою несприятливих обставин. Більша частина колишніх переселенців з Королівства Польського, асимільована із місцевим населенням, лишилася мешкати на старих місцях, але дехто рятувався втечею закордон, не припинялася і місцева міграція.

Національне питання, порушене Пiлсудським на землях Королівства, знайшло широку підтримку серед усіх прошарків польського суспільства²³. Так, представники обрусілого польського дворянства та інші землеволодільники, що мали маєтки або наділи на землях Волині, переїжджаючи до знову повсталій Польській державі, були змушені лишити своє майно напризволяще. Визначення порядку і розмірів відшкодувань було спочатку відсунене до перших Всеросійських установчих зборів, а пізніше – повністю зняте більшовиками.

Наслідками більшовицького розподілу землі серед сільської бідноти стала бідність, брак зерна і як наслідок: загальна продовольча криза. При цьому основний тягар постачання міст ліг на ті господарства, які за роки революції зберегли потрібний реманент і робочу худобу, а головне – бажання і вміння працювати. Тому справедливим видається припущення, що політика «воєнного комунізму» викликала у населення негативне ставлення до радянської влади. І хоча, як значиться в документах, відкритих проявів бандитизму у межах губернії не спостерігалося, але селяни самовільно рубали ліс, погано виконували розверстку²⁴.

Гостра економічна та політична кризи, спричинені політикою «воєнного комунізму», змусили більшовиків перейти до нової економічної політики (НЕПу). Відмова від «воєнного комунізму» і тимчасовий перехід до гнучкішої економічної політики лише недовго забезпечили вільний розвиток сільського господарства соціалістичної Української республіки. Окрім виділення хуторів за ознаками віддаленості від найближчого населеного пункту, у згаданий період спостерігається об'єднання слобід і хуторів у більші територіальні одиниці зі змішаним національним складом.

Заходами радянської влади на початку двадцятих років ХХ століття було здійснено низку реформ з адміністративно-територіального перерозподілу земель області. Так, у 1920 році замість дев'яти колишніх царських губерній в Україні було утворено дванадцять нових. Склада-

лися вони зі ста двох повітів. Через три роки повіти було реорганізовано в округи, в кількості п'ятдесяти трьох, а замість колишніх волостей організовано 706 районів.

Польське населення в цілому прохолодно зустріло захоплення влади більшовиками. Чи не тому керівництво СРСР одразу приділило значну увагу питанню радянізації представників національних меншин. У 1923 році почалося впровадження політики коренізації, яка, за задумом партії, повинна була сприяти підготовці й вихованню партійних кадрів з представників національних меншин. При формуванні місцевих органів влади представництво від національних меншин ставало обов'язковим. Створення національних сілрад розпочалося із ухвалення широковідомої постанови РНК УРСР від 29 серпня 1924 року «Про виділення національних районів і сілрад»²⁵. Для них лімітом була така кількість населення: для райцентру – 10000 осіб, для сілрад – 500. Цей норматив був у 2-2,5 рази менший, ніж при створенні аналогічних українських адміністративно-територіальних одиниць.

14 червня 1925 року в селі Биківка Новоград-Волинського повіту делегатами селянських зборів і партійним керівництвом округи було ухвалено рішення про утворення Довбиського польського національного району ім. Ю. Мархлевського з центром у селі Довбиш, про що було опубліковано відомість у газеті «Радянська Волинь» за 18 червня того ж року²⁶. Район був названий на честь Юліана Мархлевського, радянського революціонера, одного з засновників соціал-демократичної (з 1893 року) і комуністичної (з 1918 року) партій Польщі. Значним чином цей суто пропагандистський крок був покликаний залучити на свій бік польське селянство Волині.

Проект польського національного району на Житомирщині був розроблений Житомирською адміністративно-територіальною комісією і затверджений Президією ВУЦВК. До нового району увійшло 107 сіл і хуторів, які було об'єднано у 34 сільські ради (з них дві було українські і одна німецька)²⁷. До цього часу дані населені пункти входили до складу Новоград-Волинського, Пулинського, Баранівського, Чуднівського і Миропільського районів.

Територія новоутвореного району становила 650 км², і на ній мешкало 42161 особа, у тому числі 30907 (73,3%) поляків, 7679 (17,9%)

українців, 3907 (7,4%) німців, 476 (1,1%) євреїв і 166 (0,4%) росіян. Згодом до Мархлевського району було приєднано ще декілька сіл, і на кінець 1933 року його площа становила 856,4 км², а кількість населення – 54319 осіб²⁸. До цього району входила і частина населених пунктів сьогоднішнього Романівського району, у тому числі і сс. Дреницькі Хатки, Жовтий Бід, Сяберка, Улянівка, Людвиківка, про які йтиметься далі. Радянською владою було створено умови для соціально-економічного розвитку місцевих колгоспів, проте населення з недовірою поставилося до їхнього запровадження: темпи колективізації в районі залишалися низькими. Як доповідав керівник Мархлевського райвиконкому, поблизу Генріхівки, Сяберки, Улянівки, Буди Жуєцької діяли «збройні банди», які чинили опір колективізації²⁹.

Того ж 1925 року було введено трьохступеневий адміністративно-територіальний розподіл колишньої губернії на округи, райони і сільради. Наступного, 1926 року, з'їздом рад Мархлевського району у Довбиші було прийняте рішення про перейменування районного центру села Довбиш на Мархлевськ³⁰.

У районі було відкрито машинно-тракторні станції, для покращення врожайності земель проведено меліоративні роботи, додатково створено чотири меліоративні товариства.

З 1926 по 1927 роки кількість МТС району зросла з п'яти до тринадцяти. До кінця двадцятих років з союзного бюджету на кредитування сільського господарства району було виділено 139225 рублів³¹.

Створення нових адміністративно-територіальних одиниць, у тому числі ста сімдесяти польських сільських рад, в іншій державній системі, безперечно, сприяло б задоволенню національно-культурних потреб поляків в Україні, однак розбудова цих одиниць співпала у часі із сталінською політикою остаточної ліквідації «експлуаторських класів», приватної власності й одноосібних господарств.

Розпочата трохи згодом суцільна колективізація села, разом із здійсненням культурної революції, призвела до занепаду сільського господарства і зубожіння селян. Незадоволення населення незважаючи і відірваною від життя політикою послугувало для владних структур приводом для розгортання масових репресій проти українців і поляків.

Іншим подразником для радянського та партійного керівництва було нехтування поляками офіційних заходів, а особливо – виборів до різних органів влади. Польське селянство Мархлевщини ігнорувало вибори, швидше, не з політичних чи ідеологічних міркувань, а через свою неписьменність, проте пасивний опір насильницькому нав'язуванню радянської системи ведення господарства теж міг мати місце. Так, поляки села Дреницькі Хатки зірвали вибори до польської національної сільської ради. Цікавим є той факт, що на вибори не з'явився і голова комітету незаможних селян Поляковський³². Та ж газета повідомляє про зриви виборів до сільських рад у 1930 році у таких селах Мархлевського району, як: Вила, Константинівка, Турова, Ожгів Хутір і Товща³³.

Штучно організований голод став відповіддю на опір селянства УРСР колгоспній системі. На території Житомирської області було зафіксовано численні випадки людоджерства³⁴.

Аналіз джерел з фондів колишніх партійних архівів доводить, що пізніше, в період ліквідації Мархлевщини, під гаслом реорганізації національних сілрад проводилися масові депортації тисяч місцевих мешканців. Так, 23 січня 1935 року було прийняте рішення Політбюро ЦК КП(б)У «Про виселення з прикордонних районів 8300 господарств з оборонних поглядів і про переселення до прикордонних районів 4000 найкращих колгоспників із Київської та Чернігівської областей». Отож, ті села, які входили до складу Мархлевського району, було ліквідовано або введено до складу сусідніх районів. Так, села Сяберка, Ольшанка, Улянівка, Генріхівка відійшли до Баранівського району; Жовтий Брід, Соболівка – до Житомирського; Прутівка і Константинівка – до новоствореного Червоноармійського району³⁵. Спроба ідеологічного впливу на населення Житомирщини, у тому числі на поляків, залишилася невдалою.

28 квітня 1936 року ЦК КП(б)У ухвалив нову постанову «Про виселення з Української РСР і розселення в Карагандинській області Казахської РСР 15000 господарств польських і німецьких»³⁶. Поняття «виселення» дає нам уявлення про ступінь ворожості влади стосовно означених національних груп. За підрахунками Генрика Стронського, з Мархлевського району було переселено понад десять тисяч поля-

ків³⁷. Однак, кількість репресованих у Мархлевському і Дзержинському районах залишається для нас невстановленою. Тут можна лише зазначити, що в цілому в Україні було репресовано 2,5 млн. поляків, більшість з яких, як відомо, походила з Житомирщини³⁸.

Теза про те, що ліквідація району спрямована на зміцнення економіки місцевих господарств і їхній майбутній соціалістичний розквіт, з'явилася на черговому – і останньому – пленумі райкому партії, який відбувся 11 листопада 1935 року³⁹. Цей крок засвідчив намагання влади повернути життя округи до загальносоюзних політико-економічних стандартів.

У період з 20 травня по 5 червня 1936 року з колишнього Мархлевського району було виселено 2767 сімей (майже тринадцять тисяч осіб), з них 1960 сімей було польськими. Для транспортування використано шістнадцять ешелонів та 1142 вагони⁴⁰.

Основними соціальними групами, що потрапили під удар репресій, були інтелігенція і заможне селянство. Нерідко жертвами чекістських фальсифікацій ставали священнослужителі римо-католицької церкви. Їх, і зокрема членів так званої POW, звинувачували у підготовці до організації антирадянського повстання⁴¹.

Політика радянської влади змінила демографічну ситуацію в селі. Порівняно із 1897 роком, населення польських сіл зменшилось у три рази, а у порівнянні із 1927 роком – більше ніж у вісім разів. Втрати, яких зазнали поляки внаслідок голодоморів 1921-1922, 1932-1933 років, сягають ста тисяч чоловік. Загалом, у період з 1921 по 1939 рік, чисельність осіб польського походження в Українській республіці зменшилася більше, ніж на двісті тисяч, що засвідчили результати передвоєнного перепису 1939 року⁴². Ці дані пояснюються не лише фізичним знищенням представників польського народу, але й приховуванням своєї національності через страх переслідувань. Відсутність інтелігенції, яка раніше емігрувала на історичну батьківщину, негативно позначилася на формуванні національної самосвідомості. Отже, польська громада області опинилася без того об'єднуючого ядра, довкола якого формується колективна ідентичність. Справедливим у такій ситуації здається твердження Ольгерда Чарновського, що міжвоєнний період змінив обличчя польських сіл, сформувавши новий тип

радянського селянина, позбавленого права господарської ініціативи, не навченого мислити поза межами партійно-класових настанов⁴³.

Зменшення питомої частки поляків у населенні Житомирщини було безпосереднім наслідком спрямованих проти даної національної групи репресій. Невдала спроба колективізації Мархлевського польського національного району наочно засвідчила індивідуалізм селянства у питаннях власності на землю, його нехоть до нав'язаної колгоспної системи. Ілюзії представників більшовицького керівництва щодо можливості «перевиховання» мешканців польських поселень розвіялися разом із занепадом і банкрутством колективних господарств, що були створені при колгоспах сільрад.

Партійне керівництво, позбавлене інших можливостей до здійснення контролю над ситуацією, було змушене вжити заходи насильницького впливу. Залякуванням і репресіями щодо місцевого населення передбачалося одночасне досягнення одразу двох результатів: по-перше, витравити в людях прихильність до старих звичаїв і традицій, і, по-друге, виховати нове покоління селян, яке стало б сліпим і вірним виконавцем усіх настанов партії.

Кінець мирному часу поклато вторгнення нацистських військ до Польщі, а після входу Червоної Армії Військо Польське опинилося у стані війни на два фронти: при цьому, як відомо, польські частини були змушені пропускати радянські частини і піддаватися інтернуванню. Для більшості населення порубіжного із Житомирською областю регіону означені події мали визначний характер, оскільки польське населення Речі Посполитої раптом опинилося за кордоном власної держави і одразу підпало під удар радянської репресивно-каральної системи.

Із початком війни більшість чоловіків, які за віком і станом здоров'я підлягали призову, були мобілізовані до лав армії. Певна річ, що серед них опинилися і місцеві поляки, частина з яких, після формування на території СРСР Війська Польського, були переведені в його строюві частини. Після війни їхня значна частка залишилась жити у Польщі.

Війна завдала господарству області величезних збитків і призвела до демографічної кризи. Було спустошено сотні сіл, у більших містах і містечках знищено до 90% будівель.

Після смерті Сталіна становище поляків, як і інших народів Радянського Союзу, суттєво змінилося на краще. Поколінню, народженому після війни, було складно уявити життя 30-х років, не кажучи вже про масові розстріли 1937–1938 рр. і виселення польських родин до Сибіру і Центральної Азії. Політика комуністичної партії, спрямована на стирання національних ознак та утворення єдиної спільності – радянського народу – призвела до остаточної асиміляції польського населення. Серед багатьох негативних наслідків цього явища можна назвати такі: польську мову практично всюди було витіснено із ужитку; значна частина поляків при отриманні паспорту називали іншу національність, російську або українську; в регіоні не діяло жодної польської школи, а всі костьоли були знищені (костьоли у Романові і Чуднові були зруйновані, костюл у Мирополі перетворено на спортзал і т.д.).

З іншого боку, ті польські сім'ї, що вціліли після років Голодомору, репресій і війни, усе ж частково зберегли своє національне обличчя, мову і традиції батьківщини. Далеко не останню роль у цьому відіграв римо-католицький костюл. Заборонений офіційно, він завжди підтримував людей у вірі.

Зі здобуттям незалежності України в 1991 році релігійне життя активізувалось. У дев'яностих роках на Житомирщині діяло декілька польських культурологічних організацій, сімдесят чотири римо-католицькі парафії, двадцять два факультативи з вивчення польської мови⁴⁴.

Нині в Україні нараховується чотириста шістнадцять римо-католицьких дієцезій, зокрема Житомирській підпорядковується сімдесят три парафії. У костьолах України в 1993 році відправляли богослужіння сто чотири ксьондзи⁴⁵.

Сьогодні польська національна меншина Житомирщини отримала правові і соціальні гарантії забезпечення власних культурних, національних і релігійних потреб. Свою діяльність відновили римо-католицькі релігійні общини, з'явилися недільні польські школи, до курсу загальноосвітніх шкіл запроваджено факультативні заняття з польської мови.

Бажання батьків прилучити дітей до вивчення мови прадідів свідчить про глибокі зрушення в національній самосвідомості польського

населення, які відбулися в останні роки. До того ж вивчення польської мови в школі дає можливість не лише полякам, а й дітям з українських родин долучатися до вивчення мови сусідів, збагачувати себе знаннями культури польського народу.

Розширення конституційно-правових свобод і забезпечення національних культурно-освітніх потреб громадян України, і в тому числі національних меншин, в дев'яностих роках відбувалося в умовах зміни старої політичної системи мислення. 7-9 жовтня 2005 року в Житомирі відбулася III Міжнародна конференція під назвою «Поляки і політика», присвячена вісімдесятиріччю створення району ім. Ю. Мархлевського⁴⁶. На засіданні цієї конференції обговорювалася проблематика радянсько-польських відносин та було презентовано результати історико-краєзнавчих досліджень науковцями з Варшави, Вільно, Вінниці, Запоріжжя, Івано-Франківська, Кракова, Любліна, Рівного та Харкова.

На Житомирщині діють польські організації і товариства, зокрема польська громадська організація «Відродження» («Odrodzenie»), товариство польської культури імені Юліана Люблінського в Новограді-Волинському, товариство поляків імені Яна Павла II в Довбиші, Романівське польське культурно-освітнє товариство, районна громадська організація «Товариство польської культури «Пулини»» (сmt. Червоноармійськ) і багато інших⁴⁷. Метою їхньої діяльності є не лише консолідація польської спільноти Житомирщини і задоволення її національних потреб, але й сприяння плідному багатонаціонального діалогу, підтримка дружніх польсько-українських відносин.

ПРИМІТКИ:

¹ Лісевич. І. Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні // УІЖ. – 1997. – № 2; Надольська. В. Національні меншини на Волині. – К.: Либідь, 1996.

² Павлюк В. Магнаторія Волині в умовах розвитку ринкових відносин у другій половині XIX ст. // УІЖ, 2000. – № 1. – С. 102–108.

³ Історія міст і сіл Української РСР в двадцяти шести томах. Житомирська область. – Київ: Інститут історії Академії Наук УРСР, 1973.

⁴ Beauvois D. Trójkąt ukraiński: szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793-1914. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-

Skłodowskiej, 2005.

⁵ Działalność kulturalna Polski na Ziemiach Wschodnich: rys historyczny. – Warszawa: Wydaw. Departamentu Informacji Delegatury Rządu na Kraj, 1942; Leopold Smółka. Kresy - dylemat Wschodu i Zachodu w myśli i polityce polskiej. – Olsztyn: Pomorze, 1995.; Jagiello. M. Partnerstwo dla przyszłości. – Warszawa: zakład poligraficzny BIS, 2000.

⁶ Національний склад та мовні ознаки населення Житомирської області. – Житомир: видавництво державного статистичного управління, 2003. – С. 7–8.

⁷ Там само. – С. 16–19.

⁸ Madera A. J. Na bocznych drogach Europy. Polacy na Ukrainie. – Rzeszów: Grzegorz Bytnar: Muzeum Regionalne PTTK [Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego] im. A. Fastnachta w Brzozowie, 1994. – S. 83–101.

⁹ Полонська-Василенко Н. Історія України. – К.: Просвіта, 1991. – Т. I. – С. 361.

¹⁰ Постоев П. Воынская округа. – Житомир: издание губернской статистической управы, 1926. – С. 3.

¹¹ «Pani Kasztelanowa Troska» – pamiętnik Berlicza Sasa // Dziennik literacki, 1870. – № 3 – S. 13.

¹² Epsztein. T. Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX wieku. – Warszawa: DiG, 1998. – С. 14–18.

¹³ Nowicki F. Wołyń i jego mieszkańce w r. 1863: krótkie opisanie gubernii Wołyńskiej pod względem jeograficznym i statystycznym. – Dreźnie : J. I. Kraszewski, 1870. – С. 85.

¹⁴ Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. I. – С. 279.

¹⁵ Nowicki F. Wołyń i jego mieszkańce w r. 1863. – S. 86–91.

¹⁶ Chłowiecki E. Od Buga do Bohu, wspomnienia z podróży // Kłosy. – 1875. – S. 74.

¹⁷ Beauvois D. Walka o ziemię, Szlachta polska na Ukrainie prawobrzeżnej pomiędzy caratem a ludem ukraińskim. 1863–1914. – Sejny: «Pogranicze», 1996. – S. 144.

¹⁸ Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Воынская губернія – С.-Петербург: издание Святейшего Синода, 1904. – Т. 8. – С. 44.

¹⁹ Очерки крестьянского хозяйства Новоградвоынского уезда. – Житомир, 1911. – С. 40–41.

²⁰ Там само. – С. 84–86.

²¹ Skalski T. Terror i cierpienie : Kościół katolicki na Ukrainie 1900-1932: wspomnienia / Teofil Skalski ; oprac., wstęp, przypisy, indeksy oraz wybór aneksów i fot. Józef Wołczański. – Lublin: «Norbertinum», 1995. – S. 32.

²² Рембовский А. История и значение чиншевого владения в западном крае. – С.-Петербург, 1886. – С. 8–10.

²³ Davies. N. *Boże igrzysko. Historia Polski* – Kraków: Znak, 2002. – S. 877.

²⁴ Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 28., оп. 5., спр. 15., арк. 4.

²⁵ Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУ). – Ф. 413, оп. 1., Спр. 305., арк. 53.

²⁶ ДАЖО. – Ф. 1044., оп. 1., спр. 631., арк. 11–14.

²⁷ ДАЖО. – Ф. 1044., оп. 1., спр. 631., арк. 15.

²⁸ Stroński Henryk. Represje stalinizmu wobec polskiej ludności na Ukrainie w latach 1929–1939. – Warszawa: Świat, 1998. – S. 17.

²⁹ Mikołaj Iwanow. Pierwszy naród ukarany. Stalinizm wobec polskiej ludności kresowej 1921–1938. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1991. – S. 339.

³⁰ Радянська Волинь. – 1926. – 10 січня, арк. 2.

³¹ Stroński Henryk. Represje stalinizmu. – S. 33.

³² Marchlewszczyzna Radziecka – 1930. – 6 грудня, арк. 3

³³ ЦДІАУ. – Ф. 413., оп. 1., спр. 318. арк. 4–7.

³⁴ Mikołaj Iwanow. Pierwszy naród ukarany. – S. 102.

³⁵ Stroński Henryk. Represje stalinizmu. – S. 136.

³⁶ ЦДІАУ. – Ф. 413., оп. 1., спр. 318, арк. 118–119.

³⁷ Stroński Henryk. Represje stalinizmu. – S. 190.

³⁸ Konracki Adolf. Terror i prześladowania Polaków na Ukrainie w warunkach totalitaryzmu // Polska droga do Kazachstanu. – Warszawa: BIS, 1998. – S. 213.

³⁹ ДАЖО. – Ф. 42., оп. 1., спр. 138. арк. 75.

⁴⁰ Stroński Henryk. Represje stalinizmu. – S. 190.

⁴¹ ДАЖО. – Ф. р. 5013-П. – Оп. 2., спр. 5721, арк. 5.

⁴² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1., оп. 20., спр. 1542, арк. 2.

⁴³ Постоев П. Вольнская округа. – С. 3.

⁴⁴ Madera A.J. Na bocznych drogach Europy. Polacy na Ukrainie. – S. 83–101.

⁴⁵ Там само. – С. 72.

⁴⁶ Gazeta Polska. – 2005. – 10 жовтня, арк. 1–2.

⁴⁷ Полонія Житомирщини: інформаційно-аналітичне видання / за ред. Рудницького С. В. – Житомир: Полісся, 2007. – С. 22–104.